

Woorden & daden

Woorden & daden

Een inleiding in de ethiek

Onder redactie van
Annet van Melle en Peter van Zilfhout

Boom | Amsterdam
OpenUniversiteitNederland | Heerlen

Eerste druk 2008
Tweede druk 2012

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2008
© OUNL, Heerlen 2008

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: René van der Vooren
Verzorging binnenwerk: Steven Boland

ISBN 978 90 8506 526 5
NUR 730

Inhoudsopgave

Woord vooraf	13
Introductie <i>Annet van Melle</i>	17
Deel I – Ethische theorieën	25
I DE TELEOLOGISCHE TRADITIE: ARISTOTELES <i>Paul van Tongeren</i>	27
Introductie	27
1 Historische en systematische situering	27
1.1 De polis in het klassieke Griekenland	28
1.2 Van de sofisten naar Socrates en Plato	29
1.3 Van Plato naar Aristoteles	31
1.4 De plaats van de ethiek binnen het oeuvre van Aristoteles	31
1.5 De boeken over ethiek	33
1.6 De methode van de aristotelische ethiek	33
2 Grondlijnen van de ethiek van Aristoteles	34
2.1 Teleologie; metafysica en ethiek	35
2.2 Intermezzo: poièsis en praxis	36
2.3 Eudaimonia of geluk	37
2.4 Aretè of deugd	39
2.5 De aretè ethikè; de karakterdeugd	41
2.6 De aretè dianoètikè; de intellectuele deugd	46
2.7 Hèdonè of plezier	47

3	Enkele typische proeven	48
3.1	Van klassieke naar moderne teleologische ethiek	50
3.2	Van de brede naar de smalle moraal	52
3.3	Heropleving van de deugdethiek	53
2	DE DEONTOLOGISCHE TRADITIE: KANT EN RAWLS	57
	<i>Thomas Mertens</i>	
	Introductie	57
1	Kant	58
1.1	De historische en filosofische context van Kants ethiek	58
1.2	Kritiek	59
1.3	De theoretische rede	60
1.4	De praktische rede	62
1.4.1	Inleiding	62
1.4.2	De goede wil als het moreel goede	63
1.4.3	De vier morele verplichtingen	67
1.4.4	De praktisch-metafysische implicaties	70
1.4.5	De categorische rechtsimperatief	74
2	Rawls	77
2.1	De historische context van Rawls' politieke filosofie	77
2.2	Rechtvaardigheid volgens <i>A theory of justice</i>	78
2.3	Internationale rechtvaardigheid	84
2.4	In hoeverre is de theorie van Rawls kantiaans?	85
3	DE UTILISTISCHE TRADITIE: MILL	89
	<i>Frans Jacobs</i>	
	Introductie	89
1	Historische en systematische situering van de ethiek van Mill	90
2	Grondlijnen van Mills ethiek: utilisme	94
2.1	Samenvatting van <i>Utilitarianism</i>	94
2.2	Hoe valt het utilisme te bewijzen?	94
2.3	Wat is volgens Mill 'plezier' en wat zijn 'soorten van plezier'?	98
2.4	Welke genoegens zijn verheven boven welke andere genoegens, en wie maakt dat uit?	100
2.5	Is het utilisme geslaagd als een sociale en politieke ethiek?	103
3	Grondlijnen van Mills ethiek: liberalisme	106
3.1	Samenvatting van <i>On liberty</i>	106
3.2	Wat houdt vrijheid volgens Mill in?	107
3.3	Wanneer kan men zeggen dat iemands gedrag alleen hemzelf aangaat?	109
3.4	Wat houdt het schadebeginsel in; wat betekent 'schade'?	III

3.5	Op welk mensbeeld berust Mills vrijheidstheorie? Waarom draagt juist vrijheid bij tot geluk?	113
3.6	Wat maakt paternalisme kwalijk en wanneer is sprake van paternalisme?	115
4	De verhouding tussen liberalisme en utilisme	117
5	Schets van hedendaagse discussies over Mills utilisme die door zijn liberalisme zijn geïnspireerd	119
4	DE METAFYSISCHE TRADITIE: LEVINAS <i>Joachim Duyndam</i>	125
	Introductie	125
1	Ethiek vanuit een fenomenologisch perspectief	127
1.1	Aristoteles en Kant	127
1.1.1	Aristoteles	127
1.1.2	Kant	128
1.1.3	Ervaring	129
1.2	Fenomenologische ethiek: Levinas	130
1.2.1	Vernedering	131
1.2.2	Menselijke waardigheid	133
1.2.3	Vernedering en Levinas	134
2	Ontsnapping	135
2.1	Schaamte, walging	136
2.2	Identiteit	137
2.3	Een toepassing: zelfmoordterrorisme	139
3	Transcendentie	140
3.1	Subjectiviteit	141
3.2	Dood	142
3.3	Erotiek	143
4	De morele ervaring	144
4.1	Het ik-subject en de ander als ander	144
4.1.1	Uitnodiging tot verantwoordelijkheid	146
4.1.2	Asymmetrie	148
4.1.3	Subject-zijn is genieten	150
4.2	Een toepassing: verslaving en ascese	151
4.2.1	Verslaving vanuit Levinas	153
4.2.2	Ascese	154
4.2.3	Zelfoffer	157
4.2.4	Conclusie	158
5	Levinas' latere werk en sociale filosofie	158
5.1	Radicalisering	158
5.1.1	De kritiek van Derrida	159
5.1.2	Levinas' antwoord	160

5.1.3	Plaatsvervangning	161
5.2	Levinas' sociale filosofie	163
5.2.1	De ander en de derde	163
5.2.2	De samenleving	164
6	Een toepassing: zorg en hulpverlening	165
6.1	Het dilemma van de zorg	167
6.2	De ander is iedere ander	168
6.3	De zorgrelatie als algemeen menselijke relatie	168
6.4	Totale beschikbaarheid?	169
5	VIER TYPEN VAN ETHISCHE THEORIE. EEN ENCYCLOPEDISCH OVERZICHT	173
	<i>Paul van Tongeren</i>	
	Introductie	173
1	Encyclopedisch overzicht	174
1.1	Vraag	175
1.2	Handeling	176
1.3	Antwoord	177
1.4	Vuistregel	178
1.5	Steekwoordsgewijs	179
2	Tot slot	180
	Deel II – Toegepaste ethiek	181
	Introductie tot deel II	183
	<i>Peter van Zilfhout</i>	
6	ETHIEK EN MILIEU	189
	<i>Martin Drenthen en Jozef Keulartz</i>	
	Introductie	189
1	De opkomst van de milieuethiek	190
1.1	Antropocentrisme versus non-antropocentrisme	192
2	De uitbreiding van de morele gemeenschap	194
2.1	Transgenerationele ethiek	194
2.2	Zoöcentrische ethiek	196
2.3	Biocentrische ethiek	198
2.4	Ecocentrische ethiek	199
3	Casus: De grote grazers	201
4	Fascinatie met wildheid	203
4.1	Natuurontwikkeling	204

INHOUD	9
4.2 Weerbarstige wildheid	205
4.3 Wildheid als grens aan ethiek?	206
4.4 Tussen wildernis en Arcadië	208
5 Tot slot	208
7 ETHIEK EN ECONOMIE	211
<i>Toon Vandeveldde</i>	
Introductie	211
1 De onzichtbare hand	211
2 Collectieve actie en vrijbuitelij	213
3 De mogelijkheid van coöperatie	216
3.1 Moraliteit	216
3.2 Sociale normen	219
3.3 Overheid	220
3.4 Magie	224
3.5 Samenwerking als lust en niet als last	224
3.6 De beloningsstructuur	225
3.7 Herhaalde interacties	226
4 Hobbes en het slechte geweten van de econoom	229
5 Markten en waarden	232
5.1 Efficiëntie	232
5.2 Vrijheid	233
5.3 Solidariteit	233
5.4 Gelijkheid	234
5.5 Kapitalismekritiek	235
6 Tot slot	237
8 ETHIEK EN RECHT	239
<i>Dorien Pessers</i>	
Introductie	239
1 Vrede tussen vreemden	241
2 Sociale plichten en rechtsplichten	244
3 Wederkerigheid als gemeenschappelijke bron van de <i>Law of love</i> en de <i>Law of justice</i>	246
3.1 De ethiek van de gift	246
3.2 De ethiek van de wederkerigheid	249
4 Recht als bemiddelende instantie tussen vreemden	251
5 Recht als institutionele ethiek	255
6 Het wankele evenwicht tussen de mutualiteitsmoraal en de reciprociteitsmoraal	257
7 Tot slot	259

9	ETHIEK EN GEZONDHEID	263
	<i>Marian Verkerk</i>	
	Introductie	263
1	Van medische ethiek naar gezondheidsethiek	265
	1.1 Kritiek op de gezondheidsethiek	267
2	Gezondheidsethiek als praktijkgebonden ethiek	269
3	Gezondheidsethische kwesties	272
	3.1 Wie is de mens?	272
	3.2 Ten overstaan van wie verantwoord worden wij ons?	274
	3.3 Keuzes in de zorg	275
	3.4 Conflict van plichten	278
	3.4.1 Ondraaglijk lijden	279
	3.4.2 Palliatieve sedatie	280
	3.4.3 Ethiek rondom het sterfbed	281
4	Tot slot	284
10	ETHIEK EN MULTICULTURALITEIT	287
	<i>Sander Griffioen en Henk Hazenbosch</i>	
	Introductie	287
1	Aspecten van integratie	289
	1.1 Talige integratie	290
	1.2 Maatschappelijke integratie	291
	1.3 Politieke integratie	295
	1.4 Publiekrechtelijke integratie	297
	1.5 Morele integratie	299
	1.6 Religieuze integratie	300
2	Casus: De rol van Chinese kerken in Nederland	302
	2.1 Chinezen in Nederland	302
	2.2 Ontstaan Chinese kerken	303
	2.3 Assimilatie, multiculturaliteit en selectieve assimilatie	303
	2.4 Chinese kerken als overbrengers van Chinese taal en cultuur	304
	2.5 Kernwaarden van de eerste en tweede generaties	307
3	Casus en integratie	308
	3.1 Talige integratie	308
	3.2 Maatschappelijke integratie	308
	3.3 Politieke integratie	309
	3.4 Publiekrechtelijke integratie	310
	3.5 Morele integratie	310
	3.6 Religieuze integratie	311
	3.7 Samenvattende conclusie	311
4	Tot slot	312

Deel III – Tekstfragmenten	317
Fragment 1	319
Fragment 2	323
Fragment 3	328
Fragment 4	337
Fragment 5	340
Fragment 6	342
Fragment 7	344
Fragment 8	346
Fragment 9	348
Fragment 10	353
Fragment 11	356
Fragment 12	357
Fragment 13	358
Fragment 14	360
Fragment 15	362
Fragment 16	364
Fragment 17	368
Fragment 18	370
Noten	373
Bibliografie	383
Personenregister	397
Zakenregister	399
Over de auteurs	405
Illustratieverantwoording	408

Woord vooraf

Het boek *Woorden & daden. Een inleiding in de ethiek* heeft een lange voorgeschiedenis en zou niet tot stand gekomen zijn zonder de medewerking van de auteurs en de medewerkers van Uitgeverij Boom en de Open Universiteit Nederland, die ons met raad en daad ter zijde stonden. Graag willen wij allen van harte bedanken voor hun inzet, advies, ideeënvorming en praktische ondersteuning.

Het boek *Woorden & daden. Een inleiding in de ethiek* is een gemeenschappelijke uitgave van Uitgeverij Boom en de Open Universiteit Nederland en verschijnt tevens als tekstboek van de cursus Ethiek van de studie Algemene Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit Nederland. Het boek is het resultaat van een grondige revisie van de cursus Ethiek van de Open Universiteit Nederland. Deze cursus Ethiek kwam tot stand onder leiding van dr. Ineke Widdershoven-Heerding. Wij zijn haar bijzonder erkentelijk voor de heldere opzet en de inhoudelijk mooie cursus die zij achterliet.

Wat begon als een revisie van de cursus groeide uit tot een geheel nieuw boek, dat hier voor u ligt. De lijn van het 'oude' boek is hierbij gehandhaafd en gelukkig konden wij een tweetal hoofdstukken in geactualiseerde vorm opnieuw opnemen.

Groot was de bijdrage van prof. dr. Paul van Tongeren bij de totstandkoming van dit boek. Hij trad op als extern referent, en is auteur van meerdere hoofdstukken. Wij danken hem hartelijk voor zijn werk, en voor het feit dat hij zijn grote kennis van de ethiek met ons wilde delen.

Van de zijde van de Open Universiteit konden wij steeds een beroep doen op Ronald Gossieau, die onvermoeibaar op zoek ging naar illustraties en de rechtenvererving ervan, Paul van den Boorn, die behulpzaam was bij het logistieke traject, Chris Schreurs voor redactionele adviezen en Carmen Hoeksema en Jolanda Beckers voor de grafische tekstverwerking van de tekstfragmenten. Wij danken de medewerkers van Uitgeverij Boom voor hun vakkundige begeleiding, uitgever Wouter van Gils, Cyril Lansink en Niels Cornelissen voor hun kritische commentaar en redactie, Willem van Koppen en Jorinde Koenen voor de bureauredactie.

Wij hopen dat deze inleiding in de ethiek een bijdrage levert aan het denken van ieder die geïnteresseerd is in de morele componenten en de morele context van haar en zijn handelen.

Najaar 2008,
Groningen, Waalre

Annet van Melle
Peter van Zilfhout